

Козлюк Ольга

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології та спеціальної
освіти імені проф. Т. І. Поніманської
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0002-6948-327X
e-mail: olha.kozliuk@rshu.edu.ua

Косарєва Оксана

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології та спеціальної
освіти імені проф. Т. І. Поніманської
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0001-6905-905X
e-mail: okosaryeva@ukr.net

**ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ
СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ
СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ І ДИТИНСТВА**

Анотація. У статті здійснено історико-педагогічний аналіз проблеми сімейного виховання у контексті трансформації ставлення до дітей і дитинства. Доведено, що сім'я є середовищем всебічного розвитку дитини, а на батьків покладається відповідальність не лише за виховання, розвиток і навчання дітей, за збереження їх життя, зміцнення здоров'я та усвідомленого ставлення до здорового способу життя, а й формування почуття людської гідності. розглянуто історичні аспекти проблеми сімейного виховання. Враховуючи те, що зміст, цілі і методи виховання зумовлені історичними та культурними особливостями, зроблено спробу розкрити особливості трансформації ставлення до дітей у різні історичні епохи – від інфантициду та визнання самостійності і самоцінності дитинства. Висвітлено, як виховний вплив світу дорослих, вписуючись у певний соціальний, культурний та історичний контексти, формує свою педагогічну парадигму дитинства, тобто сукупність характерних для суспільства на певному історичному етапі установок, цінностей щодо дитинства в цілому, освіти і виховання дітей загалом.

Проаналізовано погляди філософів, громадських діячів та педагогів на виховання дітей в сім'ї (Аристотель, Цицерон, Сенека, Еразм Роттердамський, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, Г. Сковорода, Ф. Фребель, О. Духнович, К. Ушинський, Б. Грінченко, Н. Лубенець, Т. Лубенець, С. Русова, А. Макаренко, Ю. Аркін, В. Сухомлинський та ін.).

Ключові слова: діти, дитинство, сім'я, сімейне виховання, ставлення до дітей.

Постановка проблеми. Сьогодні сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього, що передбачено у новому Стандарті дошкільної освіти в Україні (2021). А на батьків покладається не лише відповідальність за виховання, розвиток і навчання дітей, за збереження їх життя, зміцнення здоров'я та усвідомленого ставлення до здорового способу життя, а й формування почуття людської гідності. Сьогодні сім'я – основний захисник прав дітей, повага до самоцінності дитинства. Однак історично ця трансформація відбувалась поступово.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема сімейного виховання була і залишається предметом дослідження вчених. Думки щодо важливості сімейного виховання зустрічаються вже в працях педагогів і філософів античності. Дослідженням проблем сімейного виховання займалися Ю. Азаров, Т. Алексеєнко, Л. Артемова, О. Кононко, В. Котирло, Т. Маркова, Ю. Приходько, А. Співаковська, М. Стельмахович, О. Сухомлинська.

Дослідники Т. Алексеєнко, Л. Божович, М. Лісіна, В. Мухіна та ін. наголошують, що любов, турбота, увага з боку близьких дорослих є для дитини своєрідним «життєвим вітаміном», «вживання» якого дає відчуття захищеності. Ця захищеність, зі свого боку, забезпечує емоційну стабільність, рівновагу у взаєминах з іншими людьми, що сприяють росту самоцінності дитини.

Важливим завданням виховання, яке покладається нині на сім'ю, є соціалізація дитини. На думку Л. Артемової (2004, с. 3), сім'я є першим учителем гуманного ставлення до людей, норм поведінки у товаристві, правил бережного ставлення до природи тощо.

Ш. Зауш-Гордон (2002) вказує на те, що сім'я є першим соціальним простором, у якому кожен індивід отримує досвід своєї суб'єктивності. Для дитини вона є базою, центром, фундаментом усіх інших соціальних зв'язків, які їй доведеться налагоджувати і створювати в житті.

На думку О. Кононко (1998), перший досвід спілкування в сім'ї для дитини є тим підґрунтям, на якому будуватимуться її взаємини з людським оточенням, спочатку з найближчим, а з часом і з далеким. Сім'я є тим тлом, на якому відбувається становлення особистості дитини.

У своєму дослідженні сімейне виховання розглядаємо як спеціально організовані міжособистісні взаємини батьків і дітей на основі принципів гуманізму.

Мета статті – розглянути історичні аспекти сімейного виховання і його вплив на формування педагогічної парадигми дитинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жодне суспільство не може пізнати себе, не пізнавши закономірностей свого дитинства. Виховний

вплив світу дорослих, вписуючись у певний соціальний, культурний та історичний контексти, формує свою педагогічну парадигму дитинства – сукупність характерних для суспільства на певному історичному етапі установок, цінностей, шляхів і механізмів їх реалізації в галузі педагогічної підтримки, освіти і виховання дітей. За твердженням Ф. Аріеса, сутність дитинства пов'язана не з біологічним станом незрілості, а з певним соціальним статусом. А з розвитком суспільства змінюється і ставлення до дітей. Психісторик Л. Демоз головною проблемою виховання вважав ставлення батьків до дітей, а провідною силою історії – психогенні зміни в особистості, що відбуваються внаслідок взаємодії поколінь батьків і дітей.

На думку І. Кона (1988), кожна суспільно-економічна формація породжує відповідну стратегію виховання, яка ґрунтується на моральних, релігійних, соціальних засадах суспільства, що зумовлюють пріоритетність дисциплінуючого чи активізуючого педагогічного впливу на дитину. Європейську модель виховання соціолог відніс до такого типу, якому властиве суворе дисциплінуюче виховання у ранньому дитинстві та поступове послаблення контролю. У первісному суспільстві невеликі племена, будучи змушені протистояти грізним силам природи, турбувалися про те, щоб діти володіли необхідними для виживання навичками і формами поведінки. Не практикувалися тоді фізичні покарання дітей, їхню поведінку регламентували спільні з дорослими табу, а виховувались вони на безпосередніх реакціях дорослих на їхні вчинки. Водночас, у первісному суспільстві було широко розповсюджене явище інфантициду (дитиновбивство), тісно пов'язане з дефіцитом засобів до існування. Первісні батьки могли принести дітей у жертву або самі їх з'їсти. Таке амбівалентне ставлення до дітей було нормою для первісного суспільства.

Одні з перших системних концепцій виховання, які, крім загальнопедагогічних ідей, охоплювали і виховну проблематику раннього дитинства, почали формуватись у рабовласницьку епоху. Розпад первісного ладу зумовив становлення нового історичного типу освіти.

Учення давньокитайського мислителя Конфуція містить міркування про стосунки батьків і дітей, які повинні бути пройняті людинолюбством, добротворенням, високою моральністю. Їх не можуть замінити ні страх перед покараннями, ні самі покарання. Йдеться у вченні і про роль прикладу дорослих у вихованні дітей, важливість справедливих дій щодо них, надважливість у їхньому вихованні родини, яку конфуціанство вважало моделлю суспільства.

Однак навіть таке розвинуте суспільство, як античне, було досить винахідливим у своїй «турботі» про дітей, що підтверджується даними про загальнопоширену практику вбивства немовлят. Дітиновбивство в античності було досить буденною та загальноприйнятою справою. Дітей викидали в річку, в купу багнюки, на смітник, саджали в глечик, щоб заморити голодом, залишали на узбіччі дороги «на поталу птахам і диким звірам».

Дитину, яка не була досконалою за формою і розмірами, мало або

багато плакала, або за будь-якими ознаками не відповідала опису в гінекологічному трактаті «Як визначити, чи варто виховувати новонародженого», зазвичай, вбивали. Однак першій дитині в сім'ї часто зберігали життя, особливо якщо це був хлопчик. Як результат чоловіків було набагато більше, аніж жінок. Відомі представники античності вважали, що вони можуть вирішувати, які діти мають право на життя. Зокрема, Аристотель справедливим і розумним вважав закон, що жодну дитину з інвалідністю не слід годувати, а Сенека – доречним топити слабких і потворних немовлят (Білецька, 2008, с.42–47).

Можна дійти висновку, що немовлята не викликали у античних авторів почуття захоплення, їх просто не помічали. Дитина розглядалася як нижча істота, яка в буквальному сенсі слова належала батькам, поряд з іншою власністю. Однак, як тільки дитина виходила з віку немовляти, змінювалось ставлення до дітей і підкреслювалась важлива роль батьків у їх вихованні.

Давньоримський педагог М. Ф. Квінтіліан підкреслював особливе значення виховного впливу дорослих (батьків, годувальниці, педагога) на дитину, необхідність позитивних емоцій у процесі пізнання нею довкілля, а філософ Плутарх зазначав, що виховання дитини у сім'ї є надзвичайно важливим. Неприпустимими є жорстокі покарання дітей, оскільки бити дитину – те саме, що піднімати руку на святиню.

Аналізуючи дитинство середньовіччя, слід зауважити, що для людини того часу людина, сім'я і пов'язане з нею приватне життя мали другорядне значення, все існування мало публічний характер. Тому особистість тих часів називають корпоративною. Без особливого інтересу епоха середньовіччя сприймала невід'ємний атрибут сімейного життя – дітей. Не випадково у цей час збереглося багато античних підходів, які мали антипедагогічну спрямованість (Білецька, 2009, с. 36).

Хлопчики могли отримувати освіту в монастирях, парафіяльних школах. У середні віки міська культура, що склалася переважно на основі торгових поселень, стала головною передумовою для виникнення особливо дитячої стадії в житті людини, правди відмінної, залежної від соціального статусу. Спеціалізація в галузі ремесел вимагала продовження терміну навчання; лицарство також вимагало тривалої та різноманітної підготовки. Однак життя нижчих верств населення не залишало місця для дитинства. Ідентифікація дитини з культурою суспільства здійснюється відповідно до соціального статусу сім'ї, приналежності дитини до тієї чи іншої верстви.

Один із представників цієї епохи – християнський проповідник, богослов і педагог І. Златоуст головним вважав виховання душі дитини, чим часто нехтують батьки, дбаючи здебільшого про матеріальні статки.

Значний внесок у теорію сімейного виховання зробив твір митрополита Іларіона «Слова про закон і благодать». Не підтримавши візантійську ідею виховання в сім'ї в дусі аскетизму, обґрунтував шкідливість для потомства шлюбів між близькими родичами, необхідність пильного догляду за

немовлятами, покарання за погане ставлення до матері тощо. Але найвищим досягненням педагогічної думки Київської Русі є «Повчання» В. Мономаха (2006), у якому обгрунтовано роль прикладу старших (особливо батьків) у вихованні.

Епоха Відродження, що прийшла на зміну Середньовіччя, відома своїм амбівалентним ставленням до дитини. На початку епохи дитина і сім'я не мали повного визнання сучасників.

В епоху раннього Відродження дитина сприймалась як висока цінність. Явище народження дитини було пов'язане, найперше, з обов'язком людини – перед природою, суспільством, самою собою і своєю родиною. До середини епохи сприйняття дитини соціумом дещо змінюється. Вказується на те, що діти приносять радість. Поступово ставлення до дитини в сім'ї починає включати в себе чуттєвий компонент, чого не було раніше.

Еразм з Роттердаму відзначав, що дитина є найдорожчою цінністю у людини. Обов'язок якої – народити і виховати дитину. Він критикував одностороннє ставлення до дітей, коли батьки прагнуть бачити їх лише фізично повноцінними, забуваючи про моральний бік (Про виховання, 1999, с.246–296.).

В епоху пізнього європейського Відродження (друга пол. XVI – поч. XVII ст.) цінність дитини зростає. Однак цінується дитина не будь-якого віку, як раніше, а доросліша, яка ніби заслуговує на позитивне ставлення до себе дорослих завдяки певним особистісним якостям («Про виховання», 1999, с. 199–214).

Резюмуючи, зазначимо, що ставлення дорослих доби Відродження до дитини впродовж епохи було неоднозначним.

В епоху українського Відродження (XVI–XVII ст.) почали організовуватись братські школи, у яких значна роль належала не лише «дидаскалам» (учителям), а й батькам. Батьків, які не дбали, аби виховати своїх дітей благочестивими і цнотливими, називали «жорстокими дітовбивцями» (Антологія, 1988).

Сучасні уявлення про сім'ю і дитинство починають формуватися у кінці XVIII ст., оскільки раніше сім'я означала всю рідню, або тих, хто жив під одним дахом, незалежно від ступеня родинності.

Поняття дитинства як спільної для всіх людей фази розвитку вперше сформульовано педагогікою епохи Просвітництва, зокрема Ж.-Ж. Руссо. Дитинство ідеалізується як етап життя, на якому ще не виникло відчуження людини, на відміну від норм, що панують у суспільстві. На думку Ж.-Ж. Руссо, виховання повинно підготувати дитину до контакту з соціальною дійсністю, а формування і розвиток дітей гарантують оновлення суспільства. Суспільство псує людину, тому дитинство слід оберігати від його згубного впливу. Людина має прожити своє дитинство в самотності, лише тоді життя буде повноцінним. Педагог докоряє сучасникам, що вони «дитинства не знають... Вони постійно шукають в

дитині дорослого, не думаючи про те, ким вона є до того як стане дорослою» (Руссо, 1981, т.1, с. 22.).

Перевагу сімейному вихованню, над суспільним надавав і швейцарський педагог Й.-Г. Песталоцці. Шкільне виховання, не засноване на сімейних засадах, призводить до погіршення людського роду. Виходячи з цих міркувань, педагог написав «Книгу для матерів», у якій запропонував спеціальні вправи, спрямовані на систематизацію елементарних уявлень про світ, центром якого є людина, її відносини з довкіллям (Песталоцці, 1963, т. 2, с. 420 – 423).

В епоху Просвітництва змінюються погляди на людину в цілому, а в сімейному вихованні домінує нав'язливий стиль. Дитина вже не є для батьків об'єктом фізичного догляду; вони хочуть бути ближчими до дітей, однак супроводжується це настирним прагненням контролювати не лише поведінку, але й внутрішній світ дитини, що призводить до посилення конфліктів поколінь.

Питання сімейного виховання висвітлював і Г. Сковорода, який позитивно ставився до тих батьків, які досягають результатів у вихованні дітей завдяки відповідальному ставленню до своїх обов'язків. А батьків, які «ні благо народити, ні благо навчити», він називав «напівбатьком і напівматір'ю» (Сковорода, 1961).

Великого значення виховному впливу сім'ї надавав К. Ушинський, який підкреслював важливість доброзичливих взаємин між батьками й дітьми, дружби, любові, взаємної поваги між ними. На його думку, батьки мають бути «взірцем для своїх дітей», вони обирають дорогу в житті, закладають перші паростки їх майбутніх успіхів або неуспіхів (Ушинський, 1983, с.102).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. набули широкого поширення ідеї гуманістичної педагогіки. У праці «Сімейне виховання дитини та його значення» П. Лесгафт підкреслював, що таємниця сімейного виховання криється в тому, щоб дати дитині можливість бути самостійною. Тому дорослі повинні ставитись до дитини, визнаючи її як особистість (Антологія, 1988).

Українська педагогиня Н. Лубенець великого значення надавала роботі дошкільних закладів з батьками. Вона зазначала: «Дитячий садок зовсім не має наміру... робити зайвим сімейне виховання. Його мета – сприяти батькам у здійсненні великого й відповідального завдання виховання дітей, а не конкурувати з ними» (Лубенець, 1911, с. 64).

Ідеї національного дошкільного виховання були розвинуті С. Русовою. Вона надавала винятково великого значення родинному вихованню і особливо ролі матері як «природної виховательки своїх дітей, яка в інший раз і без наукової підготовки, одним інстинктом уміє читати в дитячій душі і розуміти її», – підкреслювала С. Русова (1997, кн.1, с.66.).

Навіть коли поширювалися теорії відмирання сім'ї як соціального інституту (20–ті роки XX ст.), були педагоги, які хоч і розуміли, що через

економічні труднощі сім'я переживає кризу, однак розглядали її основним виховним інститутом. Зокрема, один із засновників вітчизняної теорії та практики сімейного виховання Ю. Аркін за основу сімейного виховання взяв особистісний підхід. «Потрібно виховувати не поведінку або характер взагалі, а поведінку та характер конкретної дитини, у якої є свої особливості, свої умови життя, свій вже пройдений життєвий шлях, що зробив відбиток на її розвиток» (1957, с.3). Велике значення для теорії сімейної педагогіки мають сформульовані Ю. Аркіним завдання виховання, а також аналіз загальних умов успіху сімейного виховання та причин розповсюджених помилок батьків (Аркін, 1957).

Український філософ В. Зеньковський у роботі «Про соціальне виховання» наголошував, що навіть не дуже зразкова сім'я може дати дитині набагато більше, ніж «найчудовіше неродинне виховання», бо «сім'ю рішуче ніщо не може заступити» (1920, с. 50). Учений вважав, «що дає сім'я, не зможуть дати ніякі інші форми соціального об'єднання» (Зеньковський, 1920, с. 61). В. Зеньковський наполягав на «відродженні сім'ї», бо коли занепадають родинні зв'язки, то з'являється відчуження в родинних стосунках, а це, на його думку, гірше «дійсного сирітства» (1920).

Отже, доходимо висновку, що проблема сімейного виховання і власне ставлення до дитинства сягає давнини. З найдавніших часів східнослов'янські сім'ї дбали про виховання дітей, а з появою писемності вже в перших письмових трактатах, а згодом у творах українських педагогів, діячів освіти, письменників з XI до XX ст. ці питання знаходили конкретне відображення. І тут варто зауважити, що, на відміну від європейського суспільства, українське відрізнялось більш гуманістичним сімейним виховання і ставленням до дітей. Праці Ю. Аркіна, В. Зеньковського, П. Лесгафта, Н. Лубенець, С. Русової, К. Ушинського, у яких визначалися мета і завдання виховання дітей в сім'ї, заклали основу сімейного виховання дошкільників як наукового напрямку.

Значний розвиток означена проблема отримала у XX столітті, яке символічно названо «століттям дитини», у зв'язку з прийняттям низки законів щодо охорони дитинства, висунення ідеї самоцінності дошкільного дитинства, яка розвивається та підтримується й сучасними дослідниками дитинства.

Зокрема, Я. Корчак помилку виховання вбачав у неповазі до особистості, яка розвивається. Ставлення дорослих до дітей він називав «протекціонізмом», свідченням якого є демонстративне заступництво, постійне бажання допомагати, спрямовувати, робити все за них. Те, що у Декларації про права людини називається правами, наголошував Я. Корчак, насправді є обов'язками дорослих щодо дітей. А одна з проблем дитинства – головне право дитини (право на повагу) не передбачає можливість їй бути такою, якою вона хоче або може (право бути собою) (Корчак, 1979).

Французький педагог С. Френе у «Зверненні до батьків» доводив важливість створення атмосфери свободи і співробітництва, оскільки лише за допомогою свободи можна підготувати до свободи, лише за допомогою співробітництва можна підготувати до соціальної гармонії та співробітництва (Френе, 1990).

Особливу увагу сімейному вихованню приділяв А. Макаренко. У праці «Книга для батьків» він вказує на сімейні взаємини як підґрунтя для виховання майбутнього громадянина. Він зауважував, що жодна сім'я не має права давати «ніяких процентів браку, навіть обчислюваними сотнями одиниць» (1984, т. 4, с. 12). Особливу увагу педагог приділяв питанням впливу повноцінної сім'ї на формування гармонійної особистості дитини.

У 50 – 60-ті роки ХХ ст. В. Сухомлинський зробив значний внесок у розв'язання проблеми сімейного виховання. У своїх працях педагог довів беззаперечне значення виховного впливу сім'ї на становлення особистості дитини; що кожна людина в дитинстві повинна пройти велику школи любові – школу тонких, сердечних, справжніх людських взаємин, які складають головне духовне багатство сім'ї. З появою дитини в сім'ї створюється і відтворюється певна культура інтимно-родинних взаємин. Добрі почуття, емоційну культуру В. Сухомлинський визначав як осередок людяності. На думку вченого, якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, то їх ніколи не виховаєш, тому що це істинно людське стверджується в душі одночасно з пізнанням перших і важливих істин (Сухомлинський, 1977).

У ХХ столітті відбувся прорив у ставленні до дитини та визнанні важливості й цінності дитинства, що підхоплено і розвивається у ХХІ. Дитинство розглядається нарівні з дорослим станом. Від сім'ї вимагається повага до особистості дитини, а процес виховання розглядається як співробітництво. У час постсучасності відбувається не лише реабілітація дитинства, але й радикальна переоцінка цінностей сімейного виховання. Визнається самодостатність, самоцінність дитинства.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, визнання самостійності дитинства вимагає пошуку нових шляхів, методів і прийомів виховання дітей на засадах гуманізму та творчого розвитку особистості, зокрема й в умовах сімейного виховання, зміни взаємин між батьками і дітьми. Ці взаємини мають, насамперед, проявлятися в гуманному ставленні до дитини, забезпечені їй права на вибір, власну гідність, повагу, права бути такою, якою вона є, а не такою як її бачить дорослий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Артемова, Л. (2004). Соціалізація дитини в родині. *Дошкільне виховання*, №3. С. 3–5.
- Zaouche-Gaudron, Ch. (2002). *Le Developpement social de L'enfant*. Paris, 123 p.
- Кононко, О. (1998). Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). Київ, 255 с.
- Кон, И. (1988). *Ребенок и общество*. Москва: Наука, 270 с.

- Білецька, С. (2008). Особливості античної концепції дитинства. *Шлях освіти*, № 5. с. 42-47.
- Білецька, С. (2009). Дитинство епохи середньовіччя: становлення християнського сприйняття. *Шлях освіти*, №3, с. 36.
- Мономах, В. (2006). Повчання. Статут Володимира Всеволодовича. Київ: МАУП, 312с.
- О воспитании детей. (1999). *Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV–XVII вв.)* / Сост. Н. В. Ревякина, О. Ф. Кудрявцева. М.
- Антология педагогической мысли Украинской ССР (1998). / Сост. Н.П.Калениченко. М.: Педагогика, 640 с.
- Руссо, Ж.–Ж. (1981). Педагогические сочинения: В 2-х т. / Под ред. Г. Н. Джибладзе. М.: Педагогика, т.1, с. 22.
- Песталоцци, Й.Г. (1963). Памятная записка парижским друзьям про сущность и цели метода. *Избр. пед. произв.*: В 3 т. М.: Изд-во АПН РСФСР, т. 2, с. 420–423.
- Сковорода, Г. (1961). Повне зібрання творів. У 2-х т. К.: Наукова думка, т.2. 576 с.
- Ушинський, К. (1983). Вибрані педагогічні твори. У 2-х томах. Том 1. Теоретичні проблеми педагогіки / Редкол.: В.М. Столетов та ін. Київ: Рад. школа, 488 с.
- Лубенец, Н. (1911). Общественные и семейные начала в дошкольном воспитании. *Дошкольное воспитание*, № 2, с. 63 – 67.
- Русова, С. (1997). Вибрані педагогічні твори: В 2 кн. К.: Либідь, Кн. 1. 270 с.
- Аркин, Е. (1957). Родителям о воспитании. Москва: Просвещение, 347 с.
- Зеньковский, В. (1920). Психология детства. Екатеринбург: Деловая книга, 347 с.
- Корчак, Я. (1979). Избранные педагогические произведения. М.: Просвещение, 487 с.
- Френе, С. (1990). Избранные педагогические сочинения: Пер. с фран. / Сост. Б. Л. Вульфсон. М.: Прогресс, 304 с.
- Макаренко, А. (1984). Педагогические сочинения: В 8 т. / Сост. М. Д. Виноградова, Й. Ю. Гордин, А. А. Фролов. М.: Педагогика, т. 4, 512 с.
- Сухомлинський, В. (1977). Вибрані твори в 5 т. Т.3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Київ: Рад. школа, 670 с.

REFERENCES

- Artemova, L. (2004). Sotsializatsiia dytyny v rodyni [Socialization of the child in the family]. *Doshkilne vykhovannia*, No3. S. 3–5 [in Ukrainian].
- Zaouche-Gaudron, Ch. (2002). *Le Developpement social de L'enfant*. Paris, 123 p. [in French].
- Kononko, O. (1998). *Sotsialno-emotsiynyi rozvytok osobystosti (v doshkilnomu dytynstvi)*. [Socio-emotional development of personality (in preschool childhood)]. Kyiv, 255 s. [in Ukrainian].
- Kon. I. (1988). *Rebenok i obshchestvo* [Child and society]. Moskva: Nauka. 270 s. [in Russian].
- Biletska, S. (2008). Osoblyvosti antychnoi kontseptsii dytynstva [Features of the ancient concept of childhood]. *Shliakh osvity*, No 5, s. 42-47. [in Ukrainian].
- Biletska, S. (2009). Dytynstvo epokhy serednovichchia: stanovlennia khrystianskoho spryiniattia [Childhood of the Middle Ages: the formation of Christian perception]. *Shliakh osvity*, No 3, s. 36. [in Ukrainian].

Monomakh, V. (2006). *Povchannia. Statut Volodymyra Vsevolodovycha* [Edification. Charter of Volodymyr Vsevolodovych]. Kyiv: MAUP, 312 s. [in Ukrainian].

O vospitanii detey [About parenting]. (1999). *Obraz cheloveka v zerkale gumanizma: mysliteli i pedagogi epokhi Vozrozhdeniya o formirovaniі lichnosti (XIV–XVII vv.)* / Sost. N. V. Revyakina. O. F. Kudryavtseva. M. [in Russian].

Antologiya pedagogicheskoy mysli Ukrainskoy SSR [Anthology of pedagogical thought of the Ukrainian SSR]. (1998). / Cost. N.P.Kalenichenko. Moskva: Pedagogika. 640 s.[in Russian].

Russo, Zh.–Zh., (1981). *Pedagogicheskiye sochineniya: V 2-kh t.* [Pedagogical works: In 2 vol.]. // Pod red. G. N. Dzhibladze. M.: Pedagogika. t.1. s. 22. [in Russian].

Pestalotstsi, Y.G. (1963). *Pamyatnaya zapiska parizhskim druziam pro sushchnost i tseli metoda* [Memorandum to Parisian friends about the essence and purpose of the method]. Izbr. ped. proizv.: V 3 t. M.: Izd-vo APN RSFSR. t. 2. s. 420 – 423. [in Russian].

Skovoroda, H. (1961). *Povne zibrannia tvoriv. U 2-kh t.* [Complete collection of works. In 2 vol.].K.: Naukova dumka, t.2. 576 s. [in Ukrainian]/

Ushynskiy, K. (1983). *Vybrani pedahohichni tvory. U 2-kh tomakh. Tom 1. teoretychni problemy pedahohiky* [Selected pedagogical works. In 2 volumes. Volume 1. Theoretical problems of pedagogy]. / Redkol.: V.M. Stoliyetov ta in. Kyiv: Rad. shkola, 488 s.

Lubenets, N. (1911). *Obshchestvennyye i semeynyye nachala v doshkolnoy vospitanii.* [Social and family beginnings in preschool education]. *Doshkolnoye vospitaniye. No 2.* s. 63 – 67. [in Russian].

Rusova, S. (1997). *Vybrani pedahohichni tvory: V 2 kn.* [Selected pedagogical works: In 2 books]. K.: Lybid, Kn. 1. 270 s. [in Ukrainian].

Arkin, E. (1957). *Roditelyam o vospitanii.* [To parents about upbringing]. M.: Prosveshcheniye. 347 s. [in Russian].

Zenkovskiy, V. (1920). *Psikhologiya detstva.* [Childhood psychology]. Ekaterinburg:Delovaya kniga. 347 s. [in Russian].

Korchak, Ya. (1979). *Izbrannyye pedagogicheskiye proizvedeniya.* [Selected pedagogical works]. M.: Prosveshcheniye. 487 s. [in Russian].

Frene, C. (1990). *Izbrannyye pedagogicheskiye sochineniya* [Selected pedagogical works]. Per. s fran. / Sost. B.L.Vulfson. M.: Progress. 304 s. [in Russian].

Makarenko, A. (1984). *Pedagogicheskiye sochineniya: V 8 t.* [Pedagogical works: In 8 vol.]/ Sost. M.D. Vinogradova. Y.Yu.Gordin. A.A.Frolov. M.: Pedagogika. t. 4. 512 s. [in Russian].

Sukhomlynskiy, V. (1977). *Vybrani tvory v 5 t. T.3: Sertse viddaiu ditiam. Narodzhennia hromadianyna. Lysty do syna.* [Selected works in 5 volumes. Vol.3: I give my heart to children. Birth of a citizen. Letters to the son].Kyiv: Rad. shkola, 670 s. [in Ukrainian]

HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ANALYSIS OF FAMILY EDUCATION IN THE CONTEXT OF ATTITUDES TRANSFORMATION TOWARDS CHILDREN AND CHILDHOOD

Olha Kozliuk

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor, Associate Professor at the prof. T.I.Ponimanska
Department of Preschool Pedagogy and Psychology and Special Education,

Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6948-327X
e-mail: olha.kozliuk@rshu.edu.ua

Oksana Kosarieva

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D.,
Associate Professor, Associate Professor
at prof. T.I.Ponimanska Department
of Preschool Pedagogy and Psychology
and Special Education,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6905-905X
e-mail: okosaryeva@ukr.net

Abstract. The article presents the history and the pedagogical analysis of family upbringing in the context of the transformation of attitudes towards children and childhood. It has been defined that a family is an environment of a child's comprehensive development, and parents are responsible not only for the upbringing, development, and education of children, for saving their lives, strengthening health and a conscious attitude to a healthy lifestyle, but also forming a sense of human dignity as well. Historical aspects of the family upbringing have been considered in the article. Taking into account that the content, the goals and the methods of education are determined by historical and cultural features, an attempt is made to reveal the features of the transformation of attitudes towards children in different historical epochs: from infanticide and recognition of independence and self-worth of childhood. It has been highlighted how the educational influence of the adult world, fitting into certain social, cultural and historical contexts, forms its pedagogical paradigm of childhood, i.e. a set of attitudes at society at a certain historical stage, values of childhood in general, education, and upbringing of children.

The views of philosophers, public figures, and teachers on the upbringing of children in the family (Aristotle, Cicero, Seneca, Erasmus of Rotterdam, J.-J. Rousseau, J.-G. Pestalozzi, G. Skovoroda, F. Froebel, O. Dukhnovych, K. Ushynskiy, B. Hrinchenko, N. Lubenets, S. Rusova, A. Makarenko, Iu. Arkin, V. Sukhomlynskyi) have been analyzed. Based on the analysis of scientists' views on the problem of family education, own understanding of the concept has been formulated. In our study, we consider family upbringing as a specially organized interpersonal relationship between parents and children based on the principles of humanism.

Keywords: children, childhood, a family, family upbringing, attitude towards children.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2021р.